

УДК 811.83'123

НЕДИСПОЗИЦІЙНІ ПРЕДИКАТИ І МОДАЛЬНІСТЬ В ОДИВНЕНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Бацевич Ф.С.,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 343, Львів, 79000
florij@in.lviv.ua

У статті досліджено специфіку функціонування предикатів в одивнених (зокрема, абсурдистських) художніх текстах. Введено поняття недиспозиційних предикатів, запропоновано їх типологію, засновану на співвідношеннях з функціонально-ономасіологічними класами імен референтів. З метою диференціації одивнених текстів враховується поняття текстової модальності.

Ключові слова: референт, функціонально-ономасіологічні класи імен референтів, предикат, диспозиційний предикат, недиспозиційний предикат, текстова модальність.

Бацевич Ф.

Недиспозициональные предикаты и модальность в остранных художественных текстах

В статье исследована специфика функционирования предикатов в остранных (в частности, абсурдистских) художественных текстах. Вводится понятие недиспозициональных предикатов и предлагается их типология, основанная на соотношениях с функционально-ономасіологическими классами имен референтов. С целью дифференциации остранных текстов учитывается понятие текстовой модальности.

Ключевые слова: референт, функционально-ономасіологические классы имен референтов, предикат, диспозициональный предикат, недиспозициональный предикат, текстовая модальность.

F. Batsevych

Non-Dispositional Predicates and Modality in Weird (Odyvneni) Belles-Lettres Texts

The article is aimed at the analysis of the specificity of weird (odyvneni) (absurd and "black humour", in particular) belles-lettres texts and lingual aspects of their differentiation. One of the most important lingual means of revealing this specificity is the usage of a special type of textual predicates. Here the notion of non-dispositional textual predicates is introduced and their typology is elaborated; this typology is based on the correlation to functional-onomasiological classes of referential names (a man, an animal, a naturfact, an artifact, a psychofact, an abstract essence, etc.). To differentiate weird (odyvneni) belles-lettres texts, the author also exploits the notion of textual modality that is being actively developed in modern linguistics. Taking into account the categories of non-dispositionality of predicates and textual modality allows revealing the specificity of absurd texts and differentiating of "black humour" texts.

Key words: referent, predicate, dispositional predicate, non-dispositional predicate, textual modality, weird (odyvnenyi) text, absurd text, "black humour" texts.

Вступ. У сучасній лінгвістиці мовні, комунікативні та деякі інші механізми формування і функціонування одивнених текстів (абсурдистських, нонсенсних, паралогічних, текстів «чорного гумору», лимериків тощо) та їх конкретних виявів (онтологічного, поведінкового, пер-

цептивного, ментального, мовного, комунікативного абсурду і нонсенсу) залишаються фактично недослідженими. Зазвичай лінгвісти звертають увагу в таких текстах на девіації та деструкції мовного коду (див., напр., огляд літератури в капітальній праці [16]). Однак помітна кількість

одивнених текстів побудована без значних трансформацій мовних засобів; їх специфіка полягає в тонкій грі іншими мовними прийомами. Зокрема, серед останніх помітну роль відіграють особливі типи предикатів та використання різних типів текстових модальностей. Актуальність дослідження цих категорій помітно зросла останніми роками (див., напр.: [14]).

Мета статті — розкрити механізми творення низки художніх одивнених текстів та їх фрагментів (перш за все онтологічного та поведінкового характеру) з використанням таких мовних механізмів, які можна назвати недиспозиційними предикатами та «грую» текстовими модальностями.

Поняття «недиспозиційний предикат» ми вводимо як антиномічний корелят відомим із логіки диспозиційним предикатам.

Диспозиційний (від латин. disposition — розташування) *предикат* — це мовний вираз, що позначає (виражає) схильність (диспозицію) чогось реагувати або виявляти свої природні якості в певних ситуаціях, наприклад, «бути розчинним» (тобто при зануренні у воду розчиняється) щодо цукру, «бути пружним» (тобто після спроб деформації повертатися до попередньої форми) стосовно пружини тощо (див., напр.: [17]).

Диспозиційні властивості об'єктів (у широкому сенсі слова) — це звичні, притаманні їм від природи або закладені конструктивно (для артефактів) якості, властивості, здатності, функції тощо. Як зазначає методолог науки Карл Поппер, «ми можемо сказати, що всі фізичні (і психологічні) якості диспозиційні» (цит. за: [8]). У «нормальних» (неодивнених) художніх текстах уживаються зазвичай диспозиційні предикати; найсміливіші метафори, образні висловлення тощо сприймаються адресатами диспозиційно з огляду на жанр, «звичну» модальність (наприклад, «високість» філософської поезії). В одивнених, перш за все абсурдистських текстах навмисно експлуатується, свідомо закладається сприйняття адресатом текстових ситуацій як таких, що не відповідають сутності «цього», «реального», «звичного» світу. Не в останню чергу текстова одивненість створюється автором за допомогою відповідних предикатів, які можна назвати недиспозиційними.

Недиспозиційні предикати — мовні засоби, які приписують відповідним іменам або дескрипціям референтів невластиві, часто абсолютно неможливі, такі що суперечать природі, абсурдні якості, функції, дії, стани, процеси тощо, виформовуючи неможливі в реальному житті ситуації.

Так, наприклад, у п'єсі Е. Іонеско «Носороги» люди за своїм бажанням трансформуються в носорогів; у п'єсі Л. Подерв'янського «Герой нашого часу» лобкові воші Марат і Гліб розмовляють на високі, часто філософські теми; у п'єсі С. Ушкалова «ESC» герої ходять по сцені з прибитими до спин старими іржавими ночвами тощо. Розгля-

даючи ці та багато інших фрагментів одивнених художніх творів, можна стверджувати, що вони створені за допомогою вживання недиспозиційних предикатів, типологія яких на перший погляд необмежена і цілком залежить від творчої уяви автора.

Однак, якщо в логіці диспозиційність визначається виключно стосовно глибинної сутності референтів, яким предикати приписують певні «органічні» ознаки, то недиспозиційні предикати в одивнених художніх текстах — це мовні вирази, які не просто не відповідають природі, сутності референта; вони суперечать сутності й природі ситуацій, в якій конкретний референт звично (диспозиційно) виявляє свої якості, функціонує тощо. Це стосується також реєстрових, тональних, стильових та стилістичних уживань предикатів, диспозиційність яких, як уже зазначалося, формується жанром тексту (твору). Інакше кажучи, такий тип недиспозиційності можна назвати текстовою ситуативною недиспозиційністю.

Постає важливе теоретичне запитання щодо можливості й механізмів творення недиспозиційних предикатів. У роботі висувається гіпотеза стосовно семіотичної природи цього явища, яке полягає в складних взаємозв'язках між типами знаків, тобто в міжзнакових переходах і трансформаціях. Нижче спробуємо обґрунтувати ці положення.

Як відомо, засновник сучасної семіотики Ч.С. Пірс виділив у межах легісайнів, тобто знаків (репрезентаменів), що репрезентують роди, види об'єктів, їх класи й множини [13, 186] і мають конвенційну природу, оскільки людина стикається в житті з окремими репрезентаціями родів чи видів [13, 86], три типи їх різновидів: індекси, ікони і символи. Американський філософ доводить, що кожен з них різною мірою вміщує ознаки всіх інших різновидів (типів) знаків, зберігаючи домінуючі риси певного різновиду (типу) [12, 124]. Важливо зазначити, що в аспекті синхронного існування знаків, Ч.С. Пірс схилився до думки, що позначення, введені в текст за допомогою власних імен, займенників, прийменників та прийменникових зворотів, за своєю знаковою сутністю ближчі до індексів, а предикати — це переважно іконічні знаки (див. про це детальніше в: [10, 20]).

Як іконічний знак предикат у звичному, щоденному комунікативному вживанні, офіційному спілкуванні, в межах «нормального» художнього тексту скерований на динамічні або статичні ознаки референтів, які мисляться як реальні в «реальній» дійсності. Це за визначенням, яке подавалося вище, — предикати диспозиційні. У низці ж текстів одивненого змісту імена і дескрипції референтів можуть поєднуватися з несумісними в реальному житті предикатами, витворюючи недиспозиційні ситуації. Вважаємо, що в таких випадках відбувається зміна типу знаку, тобто пере-

хід від звичного іконічного позначення природи референта до неіконічного, тобто конвенційного. У концепції Ч.С. Пірса такі знаки кваліфікуються як символи, тобто знаки, які не мають жодної схожості з об'єктами, які вони позначають, поєднуючись з ними конвенційно або за звичкою. На думку вченого, в мові «всі слова, речення, тексти книг та інші конвенційні знаки є символами» [13, 88].

Інакше кажучи, недиспозиційність предикатів у текстовому просторі пов'язується з їх вживанням «не з тими» класами імен референтів; це перехід від функції «підтвердження» іконічних зв'язків імен референтів з їх статичними чи динамічними ознаками до функції приписування цим референтам невластивих ознак, функцій, оцінок тощо, тобто перехід від іконічності до символізму.

Виникає важлива проблема міри недиспозиційності предикатних рис, що приписуються текстовим референтам. Йдеться про те, що текстові тропи і фігури, перш за все метафори й метонімії, — це також порушення диспозиційності взаємозв'язків імен суб'єктів і предикатів судження, імен референтів та їх статичних чи динамічних ознак у текстах. Однак у випадках текстових метафоризацій чи метонімізацій зазвичай наявні прямі чи опосередковані зв'язки за схожістю чи суміжністю, які все ж глибинно виявляються при аналізі; у випадках уживання текстових недиспозиційних предикатів такі зв'язки можуть бути відсутніми, тобто предикати можуть приписувати іменам референтів абсолютно неможливі ознаки (в широкому сенсі слова). Так, наприклад, в оповіданні Ю. Винничука «Язиката Піхва», що належить до жанру «чорного гумору», під час коїтусу чоловічий статевий орган розмовляє з жіночим, а згодом чоловік перетворюється у власний статевий орган, який поступово починає виформовувати іншу людину.

Разом з тим навіть у класичній літературі високого філософського змісту спостерігаються випадки глибокої несумісності імен рефератів та приписуваних їм предикативних ознак при відсутності помітного одивнення чи, тим більше, абсурдизації, нонсенсу, які на перший погляд суперечать висловленим міркуванням щодо природи текстової недиспозиційності. Для прикладу розглянемо два фрагменти текстів, в яких зображений, так би мовити, процес «ушкодження» тіла людини:

(1) О. Пушкін. Фрагмент вірша «Пророк», в якому шестикрилий серафим являється людині, що шукає сутності життя в «духовній пустелі»:

*И он к устам моим приник,
И вырвал грешный мой язык,
И празднословный и лукавый,
И жало мудрыя змеи
В уста замершие мои
Вложил десницею кровавой* [15, 234].

(2) Д. Хармс. «История Сдыгр Аппр»: Андрей Семенович. — *Здравствуй, Петя.* Петр Павлович. — *Здравствуй, здравствуй. Guten Morgen. Куда несет?*

Андрей Семенович протянул руку Петру Павловичу, а Петр Павлович так ее дернул, что Андрей Семенович остался без руки и с испуга кинулся бежать. <...>

Андрей Семенович. — *Что? Не догнал?*

Петр Павлович. — *А вот это видел?* (И показал руку Андрея Семеновича).

Андрей Семенович. — *Это моя рука!*

Петр Павлович. — *Да-с, рука ваша! Чем махать будете?*

Андрей Семенович. — *Платочком* [19, 10].

У випадку з «Пророком» Пушкіна, попри неможливість такого стану речей в «об'єктивній дійсності» або «актуальному світі», тобто абсолютній недиспозиційності текстових предикатів, читач відчуває, що перед ним фрагмент високої філософської поезії класичного взірця. У випадку ж із уривком «сценки» Д. Хармса ми стикаємося з абсурдистським текстом. Якихось експліцитних, спеціально «експлуатованих», мовно-комунікативних сигналів приналежності цитованих фрагментів до високої поезії та абсурдизму фактично немає. Ці сигнали імпліцитні, їх природа художньо-естетична й закорінена в різних когнітивно-прагматичних, оцінних за своєю природою модальностях сприйняття поезії. Це зайвий раз підкреслює справедливість думки про те, що типи модальностей «жорстко не закріплені за певними мовними формами» [2, 104]. У чому в такому разі полягає природа відмінностей між подібними текстами? На нашу думку, ці відмінності потрібно шукати не стільки в семантиці, синтактиці чи навіть прагматиці одиниць мовного коду, як у широкій прагматиці всього тексту, перш за все в природі його сприйняття, тобто в тому, що можна назвати «грою текстовими модальностями». Розглянемо це поняття детальніше.

Сучасний функціонально-комунікативний, когнітивно- і прагматично-зорієнтований підхід до аналізу явищ мови актуалізував дослідження низки достатньо традиційних категорій під загальним радикалом виконуваних ними текстово-дискурсивних функцій. Серед таких категорій особливої ваги набрали категорії модусу і модальності.

Достатньо традиційно, слідом за Ш. Баллі, модус розглядається як категорія, пов'язана з формуванням (породженням) і сприйняттям (інтерпретацією) суб'єктивного смислу речень, як поняття, нерозривно синтезоване з диктумним змістом комунікативної одиниці. Це категорія глибокої антропоцентричності, суб'єктності й суб'єктивності живої природної мови. У пізніших працях кінця ХХ — початку ХХІ ст. все частіше категорія модусу пов'язується зі способами сприй-

няття, осмислення і представлення світу в текстах (дискурсах). Зокрема, як відомо, Н.Д. Арутюнова виділяє перцептивний (сенсорний), ментальний (когнітивний, епістемічний), емотивний і волевільний модули мови [11, 12]. Перспективною вважаємо концепцію модулю сучасної української дослідниці Оксани Ніки, яка його розуміє як «дискурсивну категорію, що фіксує в тексті результат пізнавального процесу мовця, спрямованого на ту чи іншу ситуацію, що стала об'єктом авторської референції, рефлексії та аксіології» [11, 19]. Інакше кажучи, категорія модулю останнім часом сприймається як ментально-прагматична, глибоко антропоцентрична.

Незважаючи на те, що питання співвідношення модулю і модальності залишається відкритим, все частіше висловлюється думка про ієрархічні зв'язки між цими антропними категоріями: модальність розглядається як така, що підпорядкована модулю, його складник [11, 16]. Модуль сприйняття, осмислення і зображення реалізуються в низці («віялі») модальностей: кожному модулю відповідає свій набір модальностей. У такому аспекті модуль постає як «метакатегорія, що центрує різні модальні категорії, об'єднані за ознакою суб'єктивності» [11, 20].

Розуміння модулю як когнітивно-прагматичної категорії породження, представлення і, відповідно, сприйняття (інтерпретації) текстових (дискурсивних) світів як ментально-оцінних установок адресанта й адресата дає змогу типологізувати як тексти, що належать до різних стилів, жанрів, напрямів, традицій тощо, так і тексти одного жанру, напряму, традиції і навіть тематики (наприклад, полемічної літератури XVII ст. [11]). Схоже можна сказати й про категорію модальності, яка останнім часом значно розширила обсяг та сфери свого застосування і пов'язується з різними перцептивними та ментально-ціннісними установками адресанта й адресата тексту (дискурсу) (див., напр., про такий підхід у [1; 2; 6] та ін.). Так, А.Г. Баранов зазначає, що «в процесі життєдіяльності людина включається в різноманітні нормативно-оцінні системи — фрагменти суспільної практики — і випрацьовує на мотиваційній основі оцінні таксономії, які пронизують індивідуально-когнітивну систему на всіх її рівнях і служать когнітивним базисом модальностей» [2, 100]. На конкретному текстово-дискурсивному матеріалі дослідники переконливо доводять, що є всі підстави розуміти модальність як категорію, «що виражає спосіб (установку) ментально-чуттєвого відображення дійсності» [6, 137]. Як зазначає А.П. Бабушкін, «різні види модальностей видозмінюють картину світу, викликаючи її девіації стосовно стандартного стану» [1, 16]. Досліджуваний матеріал одивнених текстів дає змогу розуміти цю категорію навіть ширше: як спосіб ментально-духовно-перцептивного відображення

і сприйняття всього, що оточує людину, входить в її сферу осмислення й текстотворення (дискурсотворення). Інакше кажучи, модальність у низці випадків можна витлумачувати як категорію способу смислородження і смислосприйняття.

У разі саме такого підходу до категорії модальності в іншому світлі постає низка мовних, мовленнєвих і комунікативних чинників, наприклад традиційна метафора, яку під когнітивно-прагматичним кутом зору можна розглядати як особливий вияв модальності [6, 135–136]; різними типами модальності охоплюються поняття зв'язності, цілісності, змістової організації тощо текстів. Зокрема, В. Бріцин і В. Мозгунов говорять про «модальну пресуппозицію» [6, 135–136], модальність «чуттєвого сприйняття», «віри», переконання, припущення тощо [6, 135]. У цілому, сприймаючи розуміння цієї категорії як такої, що пов'язана з когнітивно-прагматичними аспектами текстопородження і текстосприйняття, все ж вважаємо, що в таких випадках варто говорити не стільки про модальнісні, скільки про модульні форми втілення текстового змісту, формування «текстової історії», які, своєю чергою, породжують низку модальностей, що виконують різні когнітивно-прагматичні функції як в аспекті текстотворення, так і в аспекті текстосприйняття.

Розглядаючи наведені текстові фрагменти, можемо говорити про те, що вони відрізняються своїм сприйняттям: перший (уривок з поезії Пушкіна), попри те, що його зміст абсолютно онтологічно неіконічний стосовно так званого «реального» світу, сприймається як «нормальний», «узуальний», високопоетичний, тобто такий, що цілком відповідає усталеним канонам високої філософської поезії, а другий (фрагмент з твору Д. Хармса) — як такий, що належить іншій художній традиції, традиції текстового одивнення (у цьому випадку абсурдизму).

Модальнісні чинники такого типу, здатні впливати на деформацію і деструкцію творення мовної картини світу в її взаємозв'язках з «реальною», «актуальною», лежать також в основі сприйняття як одивненої, незвичної, «неправильної» форми текстотипу. Так, наприклад, у малій прозі Д. Хармса спостерігається явище, яке отримало назву «смерті сюжету». Як відомо, найважливіша риса класичної моделі побудови сюжету — його діалогічність, тобто наявність протилежних «модусів», які можна умовно схарактеризувати як «позитивний» і «негативний» (наприклад, перемога добра над злом чи навпаки). Д. Хармс у деяких творах цілком ігнорує сам принцип такого діалогізму, в результаті чого сюжет втрачає властивості дискретності; в його структурі відсутні звичні для сприйняття згадані модули протиставлення. Як зазначають російські дослідники Т.В. Цвігун і А.Н. Черняков, «твори Д. Хармса будуються на напруженні, конфлікті між сприйняттям читача,

який інерційно інтерпретує текст у його модусній подвійності, та реальній пресупозиції самого тексту, байдужого до можливої категоризації модусів» [20]. Для прикладу розглянемо текст оповідання «Симфонія 2». Він побудований, якщо можна так сказати, на експлуатації прийому на низування «безмодусних» блоків інформації, що стосується різних потенційних дійових осіб, котрі в підсумку не стають героями текстової історії:

Антон Михайлович плюнул, сказал «эх», опять плюнул, опять сказал «эх», опять плюнул, опять сказал «эх» и ушел. И Бог с ним. Расскажу лучше про Илью Павловича.

Илья Павлович родился в 1893 году в Константинополе. Еще маленьким мальчиком его перевезли в Петербург, и тут он окончил немецкую школу на Кирочной улице, потом еще что-то делал, а в начале революции эмигрировал за границу. Ну и Бог с ним. Я лучше расскажу про Анну Игнатьевну.

Но про Анну Игнатьевну рассказывать не так-то просто. Во-первых, я о ней ничего не знаю, а во-вторых, я сейчас упал со стула и забыл, о чем собирался рассказать <...> [19, 258].

У розглянутому «оповіданні» спостерігаємо явище порушення «статусу достовірності текстотипу» [2, 103]; схожі прийоми ґрунтуються на використанні категорій модусу й модальності сприйняття.

Згадані аксіологічно-деонтичні вияви модальності можна визначити як «високе», «узуальне», «традиційне» vs «одивнене» («абсурдне»), «неузуальне», «авангардистське», навіть «епатажне». Інакше кажучи, варто ставити питання щодо текстотвірної, жанроформувальної природи категорії модальності або й ширше — стилетвірної функції загальнономовних категорій модусу й модальності. Насправді, окрім багатьох категорійних ознак функціональних стилів, яким присвячена значна наукова література, не останнє місце в їх диференціації посідає категорія модусу. Так, художньо-белетристичний функціональний стиль у своїй основі зображальний, візуальний, слуховий, заґрунтований на оцінно-естетичних критеріях сприйняття; в основі офіційно-ділового стилю лежить деонтичний нормотвірний модус; релігійний спирається на модус віри; науковий — на епістемічний модус; щоденниковий — на модус пам'яті тощо.

Виникає логічне питання щодо можливості використання категорій модусу й модальності з метою створення поки що відсутньої в сучасній лінгвістиці обґрунтованої типології одивнених текстів.

Розглянемо фрагменти кількох текстів з метою порівняння чинників, які лежать в основі одивнення їх змістового наповнення:

(1) *На столі між класних журналів бовваніла синьо-фіолетова школярська чорнильниця, цяцькована вухастим зайчиком. І я, знаючи давно*

звичку нашого директора перевтілюватися в чорнильницю, коли хотів, аби його не турбували (перевтілювався він так мистецьки, що завуч, який сидів в одному з директором кабінеті, часом вмокав в ту чорнильницю ручку), пильно подивився на мальованого зайчика та голосно проказав.

— *Семене Семеновичу, даруйте, але я до вас у дуже невідкладній справі!*

Чорнильниця бубнявіла, наче квасоля чи гарбузове зерня напровесні у мокром рукавичку, кільчилася, росла і вже за столом сидів директор з одутлим фіолетовим обличчям, лагідними очима і родимкою на щоці [9, 26].

У цьому фрагменті одивнюються онтологічні константи «актуального» («реального», «цього») світу: людина трансформується в неживі об'єкти, інші сприймають ці перетворення, як щось звичне, нормальне. Такий тип одивнення, в якому деформуються основні константи реальності — час, простір, якісні й кількісні диспозиційні ознаки об'єктів світу тощо, — можна назвати онтологічним одивненням. В його основі лежить модус сприйняття світу; цей тип одивнення можна також розуміти як вияв деонтичної модальності, відхилення від норми наявних констант світу, який ми називаємо «реальним» (див. схоже розуміння в [1, 16–19]). При цьому структурні аспекти мовного коду формально не деформовані; активно вживаються недиспозиційні предикати. У низці наших праць цей тип одивнення отримав назву **онтологічний абсурд** (див., напр.: [3; 4]).

(2) *... обратите внимание на то, что за спиной Николая Ивановича нет ничего. Не то, чтобы там не стоял шкаф, или комод, или вообще что ни будь такое, а совсем ничего нет, даже воздуха нет. Хотите верьте, хотите не верьте, но за спиной Николай <Ивановича> нет даже безвоздушного пространства, или, как говорится, мирового эфира. Откровенно говоря, ничего нет [19, 148].*

У цьому випадку об'єктом одивненого зображення став процес сприйняття (перцепції) світу. За низкою ознак це так званий **перцептивний абсурд**, достатньо близький за своєю сутністю до абсурду онтологічного, оскільки пов'язаний із сприйняттям того, що оточує людину в текстовому світі, однак має свої особливості (див. детальніше: [4]). У розглянутому фрагменті тексту мовний код також формально не порушений, тобто сприйняття його як одивненого ґрунтується на когнітивно-прагматичних засадах деонтичної модальності «нормативності» / «не нормативності» сприйняття світу, формально підтриманого вживанням недиспозиційних предикатів буття.

(3) [У п'єсі Д. Хармса «Єлизавета Бам» слідчі Іван Іванович і Петро Миколайович прийшли арештувати Єлизавету Бам, оскільки її підозрюють у вбивстві. Вона ж пропонує їм зіграти в дитячу гру «латки» (рос. пятнашки). Слідчі погоджуються]:

Петр Николаевич (хлопаєт Івана Івановича)
Ты пятнашка!
Елизавета Бам. *Иван Иванович, бегите сюда!*
Иван Иванович. *Ха-ха-ха, у меня ног нет!*
Петр Николаевич. *А ты на четверинках!*
Елизавета Бам. *Кто пятнашка?*
Иван Иванович. *Я, ха-ха-ха, в штанах!* [18, 487–488].

Одивненість цитованого фрагмента полягає у невідповідності трагічної ситуації щодо необхідності арешту, смерті головної героїні й поведінки дорослих учасників сценічної дії. Це свідоме порушення автором за допомогою вживання недиспозиційних предикатів соціальної поведінки деонтичних поведінкових норм дорослих людей, які повинні виконати покладений на них офіційний обов'язок; можна говорити про «експлуатацію» модусу соціальної поведінки людей з метою досягнення трагікомічного художнього ефекту, формування відповідних комунікативних смислів одивненого характеру. Це так званий **поведінковий абсурд** [4]. Мовні норми семантико-синтактичного характеру при цьому, як і в попередніх випадках, фактично не порушуються; зачіпаються прагматичні аспекти взаємодії людей.

(4) [Мислення річної (!) дитини Петрика Петрова із п'єси О. Введенського «Ялинка у Іванових»] [7]:

Я умею говорить мыслями. Я умею плакать. Я умею смеяться. Чего ты хочешь? [7, 241];

Один я буду сидеть на руках у всех гостей по очереди с видом важным и глупым, будто бы ничего не понимая. Я и невидимый Бог [7, 241];

Я самый младший — я просыпаюсь раньше всех. Как сейчас помню, два года тому назад я еще ничего не помнил. Я слышу, собака произносит речь в стихах. Она так тихо плачет [7, 254].

У наведених фрагментах п'єси, як і в попередніх випадках, деформації і деструкції мовного коду відсутні; спостерігаємо вживання недиспозиційних предикатів сфер мислення, мовлення, пам'яті стосовно малої дитини, яка за своїм віком не може так мислити, говорити, згадувати. Інакше кажучи, експлуатуються прийоми створення невідповідності актуалізованих деонтичних модусних аспектів когнітивних процесів (пам'яті й мовлення). Можна говорити про **ментальний абсурд** у тексті.

(5) Приклад із драматичної мініатюри Д. Хармса «Комедія міста Петербурга. Частина II» [18, 421–422]:

Николай II. *Здрасьте. Как на улице тепло или холодно?*

Комсомолец Вертунов. *Тепло Ваше Величество.*

Николай II. *А я под стол плеватья умею!*

Комсомолец Вертунов. *Очень интересно Ваше Величество.*

Николай II. *Хочешь покажу?*

Комсомолец Вертунов. *Ну покажи!*

Николай II. *Тьфу!*

Комсомолец Вертунов. *Вот это здорово!* [18, 421].

Потенційний читач цього тексту (або глядач вистави), спираючись на свої знання, почерпнути з історії або ж з класичної художньої літератури, засвоєні правила комунікації між особою такого соціального статусу, як цар і представник «простого» народу, тобто на деонтичні модальні характеристики «нормальної», «правильної», неконфліктної комунікації, розуміє, що перед ним умисне порушення цих норм, правил, максимум тощо з метою створення одивнених комунікативних смислів гумористично-сатиричного, а в цілому абсурдного характеру. Це приклад так званого **комунікативного абсурду**, який у багатьох своїх виявах також спирається на деонтичні й аксіологічні за своєю природою категорії «норма vs не норма» в комунікації [3; 4].

(6) Приклади деформацій і деструкцій мовного коду із «оповідань» Д. Хармса:

Соединение

Дом с клювом.

Дитя с татаринном.

Корабельщик в керосине.

Тарелка без волос.

Ворона между сквозных чисел.

Шуба с треском по имени Фофа.

Каля в безвыходном положении.

Румын из рукомойника.

Ангел Ершов.

Побег

Петух бежал из воды

Жан бежал из бороды.

Гвоздь бежал из парафина

кнутик прыгал из графина

меч бежал из таракана.

Опыт ехал из-под стакана.

Астроном бежал из ваты

ключ лежал продолговатый <...> [19, 235–236].

Наведені фрагменти текстів відрізняються від попередніх, оскільки в їх основі лежать механізми глибокої деформації (місцями деструкції) одиниць і категорій мовного коду і, відповідно, природа їх одивнення інша. Це так званий **мовний абсурд** (див. детальніше про це явище в [3; 4]).

Висновки. Отже, в низці випадків механізми одивнення художнього тексту ґрунтуються на девіаціях і деструкціях мовного коду, зокрема вживанні недиспозиційних предикатів, та на порушеннях прагматичного характеру модусно-модальних чинників текстотворення і текстосприйняття. Ці порушення стосуються всіх виявів прагматичних чинників, насамперед міжособистісних, суб'єктивної установки та референційних. Від модусу і модальності залежить низка текстових аспектів, зокрема їх змістова реалізація

в багатьох її виявах, приналежність до конкретних жанрів, піджанрова типологія тощо. Як свідчать спостереження, співвідношення між модусом і модальністю (модус розгортається у низку модальностей) може реалізовуватися по-різному у випадках породження різних типів тексту (дискурсу), а схема їх ієрархічної залежності — лише одна з можливих. Приклади аналізу виявів одивнених текстів засвідчують, що можливі варіанти, коли конкретна модальність стає найважливішим чинником породження і сприйняття типу тексту, й уже в межах цього типу реалізуються провідні

модуси його втілення, які, своєю чергою, «обро-стають» конкретнішими типами модальностей. Інакше кажучи, процеси текстотворення і текстосприйняття, спираючись на когнітивно-прагматичні категорії модусу і модальності, можуть їх варіювати, модифікувати, і в результаті цих процесів виформовуються різноманітні за змістовим наповненням класи текстотипів, зокрема одивнених. Цим і визначається актуальність їх тексто-дискурсивного дослідження в сучасному мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка : монография / А.П. Бабушкин. — Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. — 86 с.
2. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста : монография / А.Г. Баранов. — Ростов н/Д. : Изд-во Ростов н/Д. ун-та, 1993. — 182 с.
3. Бацевич Ф.С. Лингвистический анализ абсурдного художественного текста: аспекты, возможности, перспективы / Ф.С. Бацевич // Язык и метод. Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века ; ред.: Дорота Шумска, Кшиштоф Озга. — Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. — S. 289–297.
4. Бацевич Ф.С. Абсурдистські художні тексти: спроба типології / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. — 2016. — № 1. — С. 3–10.
5. Бразговская Е.Е. Референция и отображение (от философии языка к философии текста) : монография / Е.Е. Бразговская. — Пермь : Изд-во Перм. гос. пед. ун-та, 2006. — 192 с.
6. Брицин В.М. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В.М. Брицин, В.В. Мозгунов // Мовознавство. — 2013. — № 2–3. — С. 128–148.
7. Введенский Александр. Всё / А. Введенский. — М. : ОГИ, 2011. — 736 с.
8. Гречко П.К. Онтология социального: диспозиционно-коммуникативные координаты / П.К. Гречко // Социальное: истоки, структурные профили, современные вызовы ; под. общ. ред. П.К. Гречко и Е.М. Курмелевой. — М., 2009. С. 16–67.
9. Дрозд Володимир. Ирїй / В. Дрозд. — Харків : Фоліо, 2008. — С. 3–132.
10. Ермоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія / С.С. Ермоленко. — К. : ВД Дмитра Бурого, 2006. — 384 с.
11. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI — першої половини XVII ст. : монографія / О.І. Ніка. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. — 444 с.
12. Пирс Ч.С. Начала прагматизма / Ч.С. Пирс ; предисловие В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина ; пер. с англ. — СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. — 352 с.
13. Пирс Ч.С. Избранные философские произведения / Ч.С. Пирс ; пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. — М. : Логос, 2000. — 564 с.
14. Прагматика текстовых категорий : сб. ст. / Под ред. В.К. Арсеньева. — Иркутск : Изд-во ИГУ, 2011. — 244 с.
15. Пушкин А.С. Сочинения : в 3 т. / А.С. Пушкин. — М. : Худ. лит-ра, 1964. — Т. 1. — 346 с.
16. Фещенко В.В. Лаборатория Логоса: Языковой эксперимент в авангардном творчестве / В.В. Фещенко. — М. : Языки славянских культур, 2009. — 392 с.
17. Философская энциклопедия : в 5 т. / под ред. Ф.В. Константинова. — М. : Сов. энциклопедия, 1969. — Т. 4. — С. 65.
18. Хармс Даниил. Собрание сочинений : в 3 т. / Д. Хармс. — СПб. : Азбука, 2011. — Т. 1: Авиация превращений. — 672 с.
19. Хармс Даниил. Собрание сочинений : в 3 т. / Д. Хармс. — СПб. : Азбука, 2011. — Т. 2: Новая анатомия. — 448 с.
20. Цвигун Т.В. «Смерть сюжета» в поэтике Д. Хармса [Електронний ресурс] / Т.В. Цвигун, А.Н. Черняков. — Режим доступу : http://avangard.narod.ru/beitraege/ra/cc_xarms.htm

REFERENCES

1. Babushkin, A.P. (2001). «Vozmozhnye miry» v semanticheskom prostranstve yazyka: monographiia [«Possible Worlds» in the Semantic Space of the Language: monograph]. Voronezh, Voronezh. gos. un-t, 86 p.
2. Baranov, A.G. (1993). Funktsionalno-pragmaticheskaia kontseptsia teksta: monographiia [Functional-Pragmatic Conception of a Text: monograph]. Rostov n/D., Izd-vo Rostov n/D. un-ta, 182 p.
3. Batsevich, F.S. (2016). Lingvisticheskii analiz absurdnogo hudozhestvennogo teksta: aspekty, vozmozhnosti, perspektivy [Linguistic Analysis of an Absurd Belles-Lettres Text: aspects, possibilities and perspectives]. In Dorota Shumska, Kshishtof Ozga (Eds.). *Yazyk i metod. Russkii yazyk v lingvisticheskikh issledovaniakh XXI veka*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 289–297.
4. Batsevych, F.S. (2016). Absurdystski khudozhni teksty: sprobа typolohii [Absurd Belles-Lettres Texts: an Attempt of Typology]. *Movoznavstvo*, 1, 3–10.
5. Brazgovskaia, E.E. (2006). Referentsiia i otobrazhenie (ot filosofii yazyka k filosofii teksta): monografiia [Reference and Reflection (from the philosophy of a language to the philosophy of a text): monograph]. Perm, Izd-vo Perm. gos. ped. un-ta, 192 p.
6. Britsyn, V.M., & Mozghunov, V.V. (2013). Kohnityvni aspekty teorii modalnosti (na materialii skhidnoslovianskoho khudozhnogo diskursu) [Cognitive Aspects of the Theory of Modality (on the material of East Slavonic belles-lettres discourse)]. *Movoznavstvo*, 2–3, 128–148.
7. Vvedenskii, A. (2011). Vsio [Everything]. M., OGI, 736 p.
8. Grechko, P.K. (2009). Ontologiiia sotsialnogo: dispozitsionno-kommunikativnyie koordinaty [Ontology of the Social: dispositional-communicative coordinates]. In P.K. Grechko & E.M. Kurmelevoi (Eds.). *Sotsialnoie: istoki, strukturnye profili, sovremennyye vyzovy*. Moscow, pp. 16–67.
9. Drozd, V. (2008). Yrii: povisti, opovidannia. Kharkiv, Folio, pp. 3–132.
10. Yermolenko, S.S. (2006). Movne modeliuvannia diisnosti i znakova struktura movnykh odynts: monohrafiia [Lingual Modelling of Reality and Sign Structure of Lingual Units: monograph]. Kyiv, VD Dmytra Buraho, 384 p.
11. Nika, O.I. (2009). Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI — pershoi polovyny XVII st.: monohrafiia [Modus in Old Ukrainian Literary Language of the second half of 16th — first half of the 17th centuries: monograph]. Kyiv, KNU im. T. Shevchenka, 444 p.
12. Pierce, Ch.S. (2000). Nachala pragmatizma [Issues of Pragmatism]. V.V. Kiriushhenko & M.V. Kolopotina (Trans.). SPb., Laboratoriia metafizicheskikh issledovaniy filosofskogo fakulteta SPbGU; Aleteia, 352 p.
13. Pierce, Ch.S. (2000). Izbrannyye filosofskie proizvedeniia [Selected Philosophic Works]. K. Golubovicha, K. Chuhrukidze, T. Dmitreva (Trans.). M., Logos, 564 p.
14. Arsenieva, V.K. (Ed.). (2011). Pragmatika tekstovykh kategorii [Pragmatics of Textual Categories]. Sb. statei. Irkutsk, Izd-vo IGU, 244 p.
15. Pushkin, A.S. (1964). Sochineniia v trekh tomah. [Selected Poems in three volumes]. M., Khudozhestvennaia literatura, V. 1, 346 p.
16. Feshhenko, V.V. (2009). Laboratoriia Logosa: Yazykovoi eksperiment v avangardnom tvorchestve [Logos' Laboratory: Language Experiment in Avant-garde Creativity]. M., Yazyki slavianskikh kultur, 392 s.
17. Konstantinova, F.V. (Ed.). (1968). Filosofskaia entsiklopediia: v 5 t. [Philosophic Encyclopedia: in 5 vol.]. M., Sovietskaia entsiklopediia, Vol. 4, 65 p.
18. Harms, D. (2011). Sobranie sochinenii: v 3 t. [Selected Works: in three volumes]. SPb., Azbuka, *Aviatsiia prevrashchenii*, Vol. 1, 672.
19. Kharms, D. (2011). Sobranie sochinenii: v 3 t. [Selected Works: in three volumes]. SPb., Azbuka. *Novaia anatomiia*, Vol. 1, 448.
20. Tsvigun, T.V., & Cherniakov, A.N. «Smert siuzheta» v poetike D. Kharmsa. [The Death of the Plot in D. Kharms' Poetry]. http://avangard.narod.ru/beitraege/ra/cc_xarms.htm